

ՀԱՅԿ ԱՄԱԼՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆԸ

Բաղրատունյաց և կիլիկյան հայկական թագավորությունների ժամանակաշրջանը հայ ժողովրդի պատմության մեջ մի նոր, անտեսական ու քաղաքական տեղաշարժներով լի ժամանակաշրջան էր: Պատմական այդ նոր պայմաններում վերելք էր ապրում հայ մշակույթը, գիտությունն ու արվեստը. հայ մատենագրությունը թեև կոխում էր դարգացման նոր էտապ: Հասարակական կյանքի դարգացման հետ միասին փոփոխվում էր նաև ժողովրդի խոսակցական լեզուն: Դասական հայերենը վաղուց արդեն դադարել էր համաժողովրդական խոսակցական լեզու լինելուց և մնում էր որպես սոսկ մատենագրության լեզու: Ժողովրդական խոսակցական լեզվի տարրերն հարաձուռն ակտիվությամբ թափանցում էին դրական լեզվի մեջ, հանդես էին գալիս միջին հայերենով գրված երկեր, որոնք գերազանցապես աշխարհիկ բովանդակություն ունեին:

Մատենագրության մեջ ժողովրդական խոսակցական լեզվի մուտքը մեծ փոփոխություններ առաջացրեց հայերենի ուղղագրության բնագավառում. դրարարի ուղղագրական կանոններն սկսել էին խարխուլվել, ուղղագրության մեջ խառնաշփոթ վիճակ էր ստեղծվել:

Նոր ուղղագրական կանոնների մշակման և արմատավորման հարցը հասունացել էր, քերականական և ուղղագրական աշխատանքներն աշխուժանում էին: Պրոֆ. Գ. Ջահուկյանը նշում է. «Ոչ միայն լեզվի և գրականության առաջադրած պահանջներն ընդհանրապես, այլև ձեռագրերի մասսայական արտագրությունը նպաստում են քերականության և ուղղագրության հարցերի նկատմամբ հետաքրքրության բուռն աճմանը»¹:

Եվ պատահական չէ, որ գրչության արվեստին նվիրված առաջին աշխատություններն ստեղծվեցին Կիլիկիայում, որտեղ կենտրոնացված էին գրչության խոշոր օջախներ, ուր անտեսական ու քաղաքական բարգավաճումն առհասարակ առաջ էր մղում գիտություններն ու մշակույթը:

«Գրչության արվեստի» տեսության մասին առաջին աշխատության հեղինակը Արիստակես գրիչն է: Նրա մասին կենսագրական տեղեկություններն ազբառ են, բայց հայտնի է, որ նա ապրել և ստեղծագործել է XII դարում: Նրա երկի նպատակն է վերականգնել հին ուղղագրությունը, հիմնականում յ-ի գրության կանոնները, որոնք աղավաղվել են «յանվարժից և յանհանձար գրչաց»:

Արիստակեսի «Գրչության արվեստ»² աշխատությունը բաղկացած է տաս-

¹ Գ. Ջահուկյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում, Երևան, 1954 թ., էջ 223:

² Մատենագրանում, տարրեր բնույթի ձեռագրերում, կա Արիստակեսի «Գրչության արվեստ» աշխատության բան ընդօրինակություն: Դրանցից ամենահինը և լավագույնը Սուրխաթում 1357 թ. Ստեփանոս գրչի կողմից ընդօրինակված № 2371 ձեռագիրն է, որից և մենք վերցրել ենք հոդվածում բերվող քաղվածքներն ու օրինակները:

կանոններից, որոնցից իննը վերաբերում են յ-ի գրության զանազան դեպքերին, իսկ 10-րդը՝ նախորդ կանոնների հետ սերտորեն կապակցված՝ ուղղագրական բառարանն է: Այդ աշխատությունն անհրաժեշտ մանրամասնություններով և պրոֆ. Գ. Զահուկյանի՝ մեր կողմից արդեն մատնանշված մենագրության մեջ: Սույն հոդվածի նպատակն է հանդամանորեն անդրադառնալ Արխատակեսի աշխատության միայն այն բաժնին, որը հայ մատենագրության մեջ հայտնի է «Արխատակեսի ուղղագրական բառարան» անունով:

* * *

Խոսելով Արխատակեսի բառարանի բնույթի մասին պետք է նկատել, որ այն ընդհանուր առմամբ ուղղագրական բառարան է. նրա նպատակը լեզվի ուղղագրության նորմավորումն է: Սակայն զրա հետ միաժամանակ այդ բառարանը տալիս է բազմաթիվ բառերի մեկնություններ, երբեմն թարգմանություններ, զանազան բացատրություններ, սրտնք հատուկ շնն ուղղագրական բառարաններին: Հետևաբար բառարանում առկա են նաև բացատրական բառարանի շատ հատկանիշներ, չխոսելով այլևս այլ բնույթի բառարաններին հատուկ տարրերի մասին:

Արխատակեսի բառարանը, ինչպես ամեն մի ուղղագրական բառարան, բացառապես կիրառական բնույթ ունի, կոնկրետ գործնական նպատակներ է հետապնդում, այն է՝ գրիչներին ու աշակերտներին սովորեցնել ճիշտ գրելու կանոնները, սահմանել և մատենագրության մեջ արմատավորել հայերեն լեզվի միասնական ուղղություն: Մենք գործ ունենք միջնադարյան մի փոքր ձևագիր բառարանի հետ, որը գրվել է այն ժամանակ, երբ բառարանագրությունը դեռ նոր էր իր առաջին քայլերը կատարում: Այդ մի ժամանակաշրջան էր, երբ բառարանագրական աշխատանքներն սկիզբ էին առնում գործնական կյանքի, մատենագրության ամենաանհրաժեշտ, առօրյա պահանջների մղումով, երբ բառարանագրությունը դեռևս շունչ իր ընդհանուր սկզբունքներն ու տեսությունը, բացակայում էին բառարաններ կազմելու փորձն ու արդիցիաները: Արխատակեսի բառարանն ունի արդի ուղղագրական բառարանների բոլոր հատկությունները, միաժամանակ պետք է նկատել, որ այն խիստ կերպով տարբերվում է այժմյան ուղղագրական բառարաններից մի շարք էական դժբերով, ամենից առաջ իր կառուցվածքով, բառապաշարով, քերականական ու ուղղագրական բնույթի բացատրություններով և այլն:

Բառարանի կառուցվածքը. — Արդեն նշվեց, որ Արխատակեսի ուղղագրական բառարանն սկսվում է նրա «Գրչության արվեստ» աշխատության 10-րդ կանոնով, հանդիսանալով այդ երկի մի անբաժանելի մասը: Տասներորդ կանոնի հենց սկզբից հեղինակը համառոտակի բնորոշում է իր բառարանի կառուցվածքը, ապա ցույց տալիս, թե յուրաքանչյուր բառ, ըստ նրա սկզբնատառի, պետք է փնտրել բառարանի համապատասխան բառացանկում՝ ա-ով սկսվող բառերը Ա-ի բառացանկում, բ-ով սկսվողները՝ Բ-ի բառացանկում և այդպես էլ մյուսները: Սակայն կարող է պատահել, որ բառարանից օգտվողը իր որոնած բառը չգտնի տվյալ բառացանկում: Այդ նկատի ունեցել է բառարանի հեղինակը: Նա հաշվի է առնում այն, որ տարրեր արտասանությունների ժամանակ ե և է, ս և զ, ա և ո, ի և է հնչյունները կարող են շփոթվել իրար հետ, ուստի զգուշացնում է. «Բայց տես և զայս, քաջ սիրելի: Զի է բառ, որ քեզ կար-

ծի, թէ առաջին դիրքն եչ է և յորժամ խնդրես և ոչ գտանես յեչի տունն, գիտեա, որ է է առաջին դիրքն և չէի տունն տես: Եւ է բառ, զա կարծես զառաջին դիրքն և յորժամ չուղես և չգտանես ի զաի տունն, գիտեա, որ սէ է և ի սէի տուն գիտ»³: Այսպէս պետք է վարվել նաև մյուս կասկածելի բառերի դեպքում:

Անհրաժեշտ այս պարզարանումից հետո սկսվում են բուն բառացանկերը:

Արիստակեսի բառարանում և, ընդհանրապես, միջնադարյան բոլոր ձեռագիր բառարաններում՝ այբբենական դասավորութիւնը մասնակի է: Բառացանկերը իրար են հաջորդում ըստ այբուբենի, սակայն բառի սկզբնատառին հաջորդող մյուս տառերը հաշվի չեն առնվում: Այդ հանգամանքը դժվարացնում է բառարանից օգտվելը. անհրաժեշտ բառը պետք է փնտրել ամբողջ բառացանկում, որովհետև միևնույն տառակապակցութիւններով սկսվող և նույնիսկ միևնույն արմատից կամ նախածանցից բաղադրված բառերը հաճախ ցրված են բառացանկի ամենատարբեր մասերում: Այսպէս, օրինակ՝ Արիստակեսի բառարանի Ա-ի բառացանկի սկզբում հանդիպում ենք «անուրջ» բառին, իսկ բառացանկի վերջում գտնում ենք «անուր» բառը, որը լրիվ այբբենական դասավորութեան դեպքում պիտի առաջ լիներ «անուրջ» բառից: Այդպէս էլ այդ նույն բառացանկի սկզբի մասում են գտնվում «առեւծ», «արջ», «արսիի» բառերը, իսկ բառացանկի վերջում՝ «աղաս», «անրակ», «անցաւոր» և այլ բառեր: Լ-ի բառացանկն սկսվում է «լուա», «լուայ» բառերով, մինչդեռ «լանջաք», «լեռան» և այլ բառեր տեղավորված են բառացանկի վերջում:

Բառացանկերում՝ բառերի այսպիսի խառը, ոչ այբբենական դասավորութիւնը, ասացիմք, որ հատուկ է բոլոր ձեռագիր բառարաններին և նրանց հիմնական թերութիւններից մեկն է: Արիստակեսի բառարանը, սակայն, որոշ շափով տարբերվում է մյուս բառարաններից. նրա գրեթե բոլոր բառացանկերում էլ կարելի է տեսնել միևնույն արմատից կամ նախածանցից կաղմված, ինչպէս նաև նմանատառ սկիզբ ունեցող բառերի խմբեր, որոնք հիշեցնում են այժմյան բառարաններում բառերի բնային համակարգով (ГНЕЗДОВАЯ СИСТЕМА) դասավորելը: Սակայն բառացանկի ոչ բոլոր բառերն են հավաքվում համապատասխան խմբերում և մի խմբի սկզբնաբառը մյուս խմբի սկզբնաբառի նկատմամբ դարձյալ այբբենական դասավորութիւն չունի: Վերցնենք Ա-ի բառացանկի հետևյալ հատվածը. «Այծենի, այծենեաւ: Ապոյշ, ապշութիւն, ապշեցայ: Անոյշ, անուշակ, անուշահոտ, անուշունք իւղոց, զանոյշ իւղոցն: Անդեայ, որ է նախիր, այսինքն՝ հոյք պախրեաց, անդէորդ նախարած: Անդատտան: Անդ, եկեալ յանդէ, անդք տոհմականս: Անդրէաս, անդրէի, ի քաղաքէ Անդեայ: Անդ, անդանաւր, անդ անկցին, անդ դնաց, անդ եին, անդ եիր, անդ եկին եչերով են, վասն զի ի հոլովման են, անդրես, անդրէն, անդրրկացեալ, անդրրտայր, անդէն վաղվաղակի: Անդունդք, անդընդային, անդընդայնովք»⁴:

Բառարանում բառացանկեր կան հայերեն այբուբենի բոլոր տառերով, բացառութեամբ օ և ֆ տառերից (օ-ն արտահայտվում է աւ երկբարբառով՝ աւձ, աւդ, աւցտող և այլն):

Բառացանկն Արիստակեսի մոտ կոչվում է «տուն» և ըստ այդմ՝ «այբի տուն», «բենի տուն», «զաի տուն» և այլն: Բառարանի հեղինակը գիտե բառա-

³ Մատենադարան, ձեռ. № 2371, էջ 100ա—բ:

⁴ Նույն տեղում, էջ 102բ—103ա:

ցանկի և այբբենական դասավորության նշանակությունը. նրա տասներորդ կանոնն սկսվում է այսպես՝ «Համարէն այբենաբ բազմամասնաբար շարագրութեամբ ճշգրտեալ յորչորջմամբ և յեռեալ ընդ իրեարս: Վասն որոյ դիւրեալ գտցես զոր ինչ իր ի կարիք լինիս յիւրում տանն, այսինքն՝ թե այբ է առաջին գիծն քոյ խնդրոյն յայբի տանն գտցես և թե բեն է առաջին գիր բառին քոյին խնդրոյն՝ ի բենին խուզեա և ըստ կարգի դայլսն»⁵: Բայց Արիստակեսի «զմիաստիք, զերկոստիք, որ ասի տուն» արտահայտության մեջ «ստիք» բառն իր «շար, կարգ, բաժին» իմաստներով համարժեք չէ «բառացանկ» հասկացությանը: Արիստակեսի մոտ «ստիք» և «տուն» բառերը պարզապես նշանակում են շարք, սյուն՝ շարադրանքի գրչագրական-տեխնիկական մի ձև, որով կարող են ընդօրինակվել ոչ միայն բառարանները, այլև ցանկացած բնույթի բնագրեր:

Արիստակեսի բառարանում բառերը դասավորված են սովորական ձևով, մի սյունով, «միաստիք»: Այդ հանգամանքը նույնպես դժվարացնում է բառարանից օգտվելու գործը և որպես թերություն հատուկ է ոչ միայն Արիստակեսի բառարանին, այլև մի քանի ուրիշ ձեռագիր բառարաններին:

Արիստակեսը չի հավաքում հայոց լեզվի բոլոր կամ առնվազն ամենատարածված ու շատ գործածական այն բառերը, որոնք դժվար կամ երկգրություն ունեն: Նա բերում է միայն այն բառերը, որոնց սխալ գրությունն ինքր նկատել է իր ընթերցած մատյաններում կամ հանդիպել է առօրյա աշխատանքում: Ուստի հանձնարարելով զանազան բառերի ճիշտ գրության ձևերը, միաժամանակ նշում է, որ նմանօրինակ բառերը շատ են և ինքը բոլորը չի բերում, որովհետև «զմի տեսութիւն ունին ամենեքեան» և մնացած բառերը պետք է գրել իր կողմից հանձնարարվող ձևերի օրինակով:

Այդ իսկ պատճառով Արիստակեսի բառարանը մեծ չէ ծավալով: Հանձնարարվող բառաձևերի ճշգրիտ թիվը դժվար է ասել, որովհետև բառացանկերում բառերի շարքն ընդհատվում է զանազան բացատրություններով, միևնույն բառը հաճախ իր տարբեր թերված ձևերով օգտագործվում է մի քանի տեղ՝ տարբեր օրինակների ու դարձվածքների մեջ: Սակայն հաշվի շանկելով բառերի թերված ձևերը, այլ միայն այն հիմնական սկզբնաբառերը⁶, որոնք Արիստակեսը գրում է մեծատառերով, բառարանն ունի շուրջ 900 բառ-օրինակներ: Մինչդեռ ժամանակակից ամենափոքր ուղղագրական բառարանն էլ կարող է մի քանի հազար բառ ունենալ:

Բառացանկերից համեմատաբար ընդարձակ են Ա.-ի, Ե.-ի և Ռ.-ի բառացանկերը, որոնք ծանրաբեռնված են քերականական, ուղղագրական և այլ կարգի բացատրություններով: Արդի ուղղագրական բառարաններում, սկզբից տրվում են լեզվի ավելի ժամանակաշրջանին հատուկ ամենակարևոր ուղղագրական ու կետագրական կանոնները, որից հետո գալիս են հանձնարարվող բառերի կանոնավոր, որոշակի համակարգի ենթարկված շարքերը: Այդպես չէ Արիստակեսի բառարանը. հեղինակն աղատ կերպով ընդհատում է բառերի շարքը և բացատրություններ ու խրատներ տալիս, դիտողություններ անում, ապա շարունակում իրար հետևից շարել հանձնարարվող բառերն ու օրինակները: Այդ բանը ակնառու է մեր վերևում բերված փոքրիկ հատվածում. բնորոշ է նաև Ե.-ի բառացանկը, որը ոչ թե բառարանային բառացանկի է նման, այլ քերականական

⁵ Մատենագարան, ձեռ. № 2371, էջ 100ա:

⁶ Մենք գիտակցորեն չենք գործածում «գլխարառ» «սկզբնատառի» փոխարին:

ու ուղղագրական բացատրությունների մի շարագրանք է: Բացի հանձնարար-
վող բառերից այդ բառացանկում խոսվում է բառամիջում եւ է տառերի (եէմ,
եեմի, յեեմէ), բայական զանազան ձևերի (երկեայ, երկեաւ, եկն, եկեր, եդ,
եդիր, անց, հերձ, եղիցիս, եղիցես), անցյալ կատարյալի է (ե) նախահավել-
վածի, մի շարք թվականների (երկերիւր, երկու հարիւր, եւթներորդ, եւթնեակ,
երկոցունց, երկոքումքք), անձնական դերանունների, «եղեր» ձևի բարբառային
գործածութեան, անունների հոլովման, իմ, քո, նորա դերանունների վերջում
յ-ի գրութեան և այլ հարցերի շուրջը:

Մյուս բառացանկերն ավելի սեղմ են, պարզ, բաղկացած են հիմնակա-
նում հանձնարարվող բառերից և նրանցով կազմված օրինակներից ու կապակ-
ցութեաններից: Չ, դ, ն, ւ, շ, շ, շ, ո, ց տառերից յուրաքանչյուրով բերվում է
ընդամենը մի քանի (4—8) բառ, լ-ով՝ երկու, իսկ ր-ով միայն մեկ՝ «բարունի»
բառը:

Բառարանի այսպիսի կառուցվածքը պայմանավորված է նրա խիստ կի-
րառական բնույթով ու նշանակութեամբ: Դա մի ուղղագրական ձեռնարկ է, որով
հոշակավոր գրիչը ուղղագրություն է ուսուցանում գրիչներին և աշակերտներին,
որպեսզի նրանք ճիշտ գրեն և ընդօրինակեն այն երկերը, որոնք գրել են «պերճ
բերականական գծից հմտացեալք», «սքանչելի վարժեալքն հայոց, երիցս երա-
նելի մեծն թարգմանիչք»:

Արիստակեսի բառարանում առաջին անգամ պարզորոշ երևում են բառա-
հոգիվածի կառուցման ուրվագծերը: Գլխաբառը, որ մենք այդ բառարանում
սկզբնաբառ ենք անվանում, Արիստակեսը գրում է մեծատառով, իսկ նրա
զանազան թեքված ու բաղադրված ձևերը՝ փոքրատառով: Եվ այդ գլխաբառի,
նրա զանազան ձևերի, ինչպես նաև այդ ձևերը պարունակող օրինակների ու
դարձվածքների ամբողջությունը յուրատեսակ բառահատված է դասնում:

Բառամբերի բնդհաճուր բնութագիրը.— Արիստակեսի բառարանում որ-
պես ճիշտ գրութեան ձևեր հանձնարարվող բառերը ներկայացված են տարբեր
եղանակներով. հեղինակը դիմում է բառափոխական ու բառակազմական գրեթե
բոլոր միջոցների օգտագործմանը: Դրանով բառը ներկայանում է իր զանա-
զան ձևերով, որոնց մեջ կատարված փոփոխություններն ուղղագրական նշա-
նակություն ունեն: Բացի գրանից բառերը վերցվում են ուրիշ բառերի հեռ
ունեցած բազմապիսի կապակցությունների մեջ, հարադրվում են հոմանիշնե-
րը, երկգրություն ունեցող բառերի երկու ձևերը, բերվում են առանձին ոճեր ու
արտահայտություններ և մի շարք այլ եղանակներով ցույց են տրվում ուղղա-
գրական տարբեր գեղարվեստ:

Բառերի մեծ մասը ներկայացվում է տարբեր հոլովաձևերով, որոնք գր-
վում են լրիվ կամ սկզբնաբառից հետո՝ գրվում են միայն նրանց հոլովական
վերջավորությունները: Հասկապես բառերը շատ են հանդես գալիս իրենց սե-
ռական, բացառական և գործիական հոլովների ձևերով. օրինակ՝ առեծ, առե-
ծու, արփի, արփույ, ալիւր, ալեր, անուրջ, անըրջից, աղախնաց, աղախնիւք,
չաղրես, չաղրիւսաց, ականջ, ականջով, ամսլ, ամսլաք, ասլստամք, ասլստամ-
բաւլաց, երկոցունց, երկոքումքք և այլն: Է-ով վերջացող բառերը բացառական
հոլովում երկու է են ունենում վերջում, ինչպես՝ մարգարէ, մարգարէէ:

Բառերի հոգնակի ձևերը բերվում են առանձին կամ բառակապակցուն-
ների մեջ, այսպես՝ աղջիկ-աղջկունք, քոյր մի, քորք բազումք և այլն: Բավա-
կանին շատ են բարդված կամ ամանցված բառաձևերը և նրանցով կազմված

կապակցությունները, օրինակ՝ անոյշ-անուշահոտ, ապստամբ-ապստամբութիւն, առեւծ-առեւծադէմ, արծուի-արծուանման, ընկուզազարդ, անբիծ, անբնեւիւր և այլն:

Հատուկ ուշադրություն է դարձվում բայաձևերի ուղղագրությանը. բայերի օրինակները շատ են, գրեթէ բոլոր բայերն էլ բերվում են տարբեր եղանակների ու ժամանակների դիմացին ձևերով: Հրամայական եղանակի բայաձևերին առադրվում են անցյալ կատարչայի ձևերը, դրանով ցույց է տրվում նրանց տարբերությունը: Հրամայականի ձևերը բառավերջում չ չեն ունենում: Բայերի գրության ցուցադրման համար Զ-ի բառացանկից վերցնենք հետևյալ հատվածը. «Զարդարեիր, եար, զարդարեալք եղեար: Զանդուածս մեր, ձեր: Զգացուցանեի, -էիր, -էին, զգայցեր: Զբաղմունս: Զբաւանս: Զգաստ եղեար, եղեայք, եղեն, զգաստացեալ արճնութեամբ լիջիր: Զգայարան, զգայուն, զգացո, զգացի, զգացին: Զգեցո, զգեցայ, զգեցար, -ան: Զգան: Զգոյշ լերուք, զգուշացուք: Զեղխք — անառակք: Զեղուն — լի»⁷:

Կամ՝ «Առեալ ես դու, առեալ են, առէք, առնուք, առնում, առեալ եար, առեալ եիր, եառ նա, եառ սա»⁸: Հաճախ միևնույն բառի գրություններ տարբեր ձևերը առադրվում են, երբեմն նրանց դիմաց նշվում է, թե նրանք «մի են», օրինակ՝ «երկու հարիւր և երկեիւր մի են», «արագ, երկախաւս, արագընթաց, երագազնաց», «Սառա և Սարրա մի են»: Այսպես առադրվում են նաև հոմանիշները՝ «երանդ կամ երփն», «Ձերմ և շող մի են», «բոյլք և ամբոխ», «սարդիւ և սաւաիւ և նոճիւ» և այլն:

Բառարանում բերվում են նաև մի շարք թվականներ, դերանուններ, մակբայներ և այլ բառեր, որոնց ձևերի հանձնարարումը անհրաժեշտ է համարվել: Ահա մի քանի այդպիսի բառեր՝ շորք, շորրորդ, հնգետասան, երեք հարիւր, բերք, սա, դա, նա, սորա, սոցա, ինձ, քեզ, աստ, անդ, վաղվազակի, աստի, անտի, այտի, հոգեպէս և այլն:

Մասնավոր դեպքերում որոշ բառեր, հատկապես նույնանիշներ և քիչ գործածական, երբեմն էլ օտար, անծանոթ բառեր ու հատուկ անուններ ուղեկցվում են օժանդակ բառերով, որոնք բացահայտում, կոնկրետացնում են այդ բառերի իմաստը, ինչպես՝ աղամանդ քար, թարովք լեռան և այլն: Այդպիսի օժանդակ բառերն արդի ուղղագրական բառարաններում առնվում են փակագծերի մեջ, օրինակ՝ թարոք (լեռան անուն է), Ասյա (անձնանուն), մարտ (կռիվ) և այլն⁹:

Բառարանում բերվում են նաև բազմաթիվ հատուկ անուններ, որոնց գրության ժամանակ հաճախակի սխալներ են թույլ յտրվել: Այդ հատուկ անունների մեծ մասը հանդիպում է սուրբ գրքերում, ինչպես՝ Ամբակում, Սերովբէ, Քերովբէ, Անդրէաս, Անտանիոս, Բարեղովն, Բիզանդիոն, Հոփիսիմէ, Եփրատ, Էմանուէլ, Եփիփանոս, Եթովպիա, Էսայի, Կոստանդին, Լիրանան, Յակովբ, Ստեփանոս, Սինա, Յուդայ, Բեթսալիդա, Գայանէ, Յովսեփ և այլք:

Կան նաև մեր մատենագրության մեջ գործածվող մի շարք օտար բառեր, ինչպես Պենտակոստէ (հուն. πεντηκοστη), պրորատիկէ (προφαιτος), եպիսկոպոս (επισκοπος), բարունի (կրք.), կարմեղոս (καρμελος), կրակաւառիլոս

7 Մատենագրան, ձև. № 2271, էջ 116ր:

8 Նույն տեղում, էջ 105ր:

9 Տես Ա. Ղարիբյան, Գ. Պարխո, Հայոց լեզվի քերականության, ուղղագրության և կեղանկության ձևնարկ, Երևան, 1957 թ.:

(κροκοδειλος), կիտոս (κίτος), քանուք (κανων), մուղաճաս (տես Ա.բմ. բառարան, հատ. 4, էջ 1144), մազարովթ (երբ.):

Բառացանկերում հանձնարարվող բառերի մի զգալի մասը հանդես է գալիս որոշի և որոշյալի, հատկացուցչի և հատկացյալի շարույթային կապակցություններով, ինչպես՝ ծառք անտառի, խողան հնձեալ արտոյ, կունդ գլուխ, այրի կին, հնձան գինւոյ, ուլունք ապակեայք, ականք սլափուականք, ակունք աղբերաց, դահոյք փղոսկրեայք, աւձ թունաւոր, գեհեանն անշէշ, գիշեր մըթնեայ, այր քարեայ, աղբեր անմահու, աղբեր լուտոյ, ամպ ցաւաբեր, կամք սրտի, փամ զրանց, երիւարք կառաց, թեւ թռչնոյ, ամբար ցորենոյ, գինի անոյշ և այլն:

Արիստակեսն առանձին ուղղագրութեան չի նվիրում բաղաձայնների ուղղագրութեանը, սակայն նրա բառարանի գրեթե բոլոր բառացանկերում էլ կան բառեր, որոնք ավելի հաճախ են հանդիպում սխալ գրութեամբ՝ բաղաձայնների շփոթումով: Բառարանում բերված անբիծ, ամբարտաւան, արփի, արգանակ, անկողին, ընտանի, ընդարոյս, թագաւորեցելոյ, թաքուտ և բազմաթիւ այլ բառեր վերաբերում են տարբեր բաղաձայնների ուղղագրութեանը:

Կան մի շարք բառեր և օրինակներ նաև հնչյունափոխութեանների ենթարկվող բառերի ուղղագրութեան վերաբերյալ: Այստեղ էլ Արիստակեսը հանդամանորեն չի անդրադառնում հնչյունափոխական զանազան դեպքերի հետ կապված ուղղագրական բոլոր հարցերին և կանգ է առնում միայն ուղղագրական կարևոր նշանակութեան ունեցող հնչյունափոխութեանների վրա, ինչպես՝

- Ի — լ (արփի — արփւոյ, գինի — գինւոյ),
- Իւ — ե (անկիւն — անկեան, ալիւր — ալեր),
- Ի — ք (քիմ — քրմակից, քիւ — քրլաւ),
- Ե — ի (առեւծ — առեւծու, թեւ — թիւրեւ),
- Եւ — ե (աղբեր — յաղբերաց),
- է — ի (մէգ — միգապատ),
- է — ե (իրա)-դէկ, — գեկոցին, Աթէնաս — յԱթենայ,
- Ոյ — ու (ձոյլ — ձուլածու) և այլն:

Քերականական և ուղղագրական բացատրություններն ու բառերի մեկնությունները. — Արդեն ասվեց, որ Արիստակեսի բառարանի բառացանկերում արվում են զանազան բացատրություններ, մեկնվում, հատուկենա դեպքերում նաև թարգմանվում են առանձին օտար բառեր: Բացատրությունները հիմնականում վերաբերում են ուղղագրութեան հետ կապված մի շարք քերականական հարցերի¹⁰, որոնցով տեսականորեն հիմնավորվում են ուղղագրական կանոնները: Բացատրությունները զլխավորապես այն քերականական և ուղղագրական հարցերի մասնավորում ու կոնկրետացումն են, որոնք առաջ են քաշված «Գրչութեան արվեստ» աշխատութեան կանոններում: Արժարժվում են նաև մի շարք այլ հարցեր, որոնց մասին համառոտակի կխոսվի ստորև:

Բառարանում տեղ գտած քերականական հարցերից մեկը, դա -ել և -եալ վերջավորություններով անորոշ և անցյալ դերբայների տարբերութեան բարձրանումն է: Ըստ Արիստակեսի անորոշ դերբայներն «առանց այրի անկատարք են», որովհետև կատարված գործողություն և դեմք չեն ցույց տալիս: Ասլա

¹⁰ Տե՛ս Գ. Զ ա հ ու կ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 237—239:

խոսվում է բայի դիմային ձևերի մասին, մ, ս, յ, ն, հնչյունները ճանաչվում են որպես դիմային վերջավորություններ: Բացի դրանից, ն-ն կարող է նաև ցույց տալ անցյալում սկսված և շարունակվող գործողություն. «զառաջագոյնն նշանակէ և գմիշան», իսկ կրկնված ձևով՝ հոգնակիություն՝ «իսկ յորժամ այս կերպ բանս երկու նու լինի, որ նստինն, այն դրազմաց նստողաց ցուցանէ»¹¹:

Բայը համարվում է «երից դիմաց», որոնք (դեմքերը) «գործոց և կրից» նշանակողներն են: Հրամայականի առա՛, ասա՛, անսա՛ ձևերը համարվում են անկատար, ներկայի առնէ, աւէ, անսայ ձևերը՝ ցույց են տալիս «զեղեալն», իսկ անցյալ կատարյալի առառ, անսաց, ասաց ձևերը՝ կատարյալ: Բայի կատարյալ և անկատար գործողություններից Արիստակեսը տարբերում է նաև «չարածղականը», այսինքն՝ անցյալ անկատարը:

Անցյալ կատարյալի Տ (ե) նախահավելվածի նշանակության վերաբերյալ Արիստակեսը գրում է. «երբ ասեմ քնդ քեզ՝ դի՛ր զձեռն քո ի վերայ իմ, անկատար է դեռ, իսկ ետ դնելոյն քոյ գոհանամ առ քեզ, թե՛ օգնեցիր և եղիր զձեռն քոյ ի վերայ իմ. եւ այս զեղեալ և զանցեալն յայտնեաց, որպէս կա ի գիրս»¹²: Արիստակեսը կարծում է, թե այդ նախահավելվածն անցյալ կատարյալի եզակի երրորդ դեմքի անց, հեղ, քող, հառ, առ և նման այլ ձևերի վրա դրվում է դրանք բուն հրամայականի ձևերից տարբերելու համար: Նա նկատի ունի նաև այն, որ է նախահավելվածը հեշտությամբ կարող է շփոթվել է օժանդակ բայի հետ. այնպիսի կասկածները հանգեցնում են, ինչպես՝ էառ նա, է առ նա (հմմտ. Բուզանդի հետևյալ նախադասությունները. «Այժմ դի եկեալ է առ քեզ թագաւորն Հայոց Արշակ...» և «Ապա Գնել պատանեակն եղբորորդին արքային էառ դնա ի կնութիւն իւր»): Նա գտնում է, հետևաբար, որ է-ի տեղ ե գործածել «չէ խոտան», ուրեմն պետք է անցյալ կատարյալի այդ ձևերը գրել ե-ով:

Արիստակեսը ուշադրություն է դարձնում նաև դրական լիզվի մեջ մանող զանազան բարբառային ձևերի վրա և անում է իր դիտողություններն այդ մասին: Նա նշում է, օրինակ, որ «ըստ գեղջուկ բառի» հաճախ սխալ են գործածվում «եղեր» և «եղիր» ձևերը՝ դու եղիր, նա եղեր և առաջարկում է գործածել «եղիր»-ը՝ ես եղի, դու եղիր, նա՛ եղ, ապա հոգնակին՝ եղաք, եղիք, եղին:

Բայի կրավորական սեռի ցուցիչ Արիստակեսը համարում է ի լծորդով կազմված ձևերը՝ խաբիցաք, կոփիցաք և այլն, ինչպես ընդունում էին հունարան դպրոցի ներկայացուցիչները: Նա գրում է. «Տես, եղիցիսն կրաւորական է, որ ի քո անձդ կրես, իսկ եղիցեսն՝ ներդործական, զոր յայլս գործես»¹³: Թերելով ե խոնարհման բայերի անցյալ անկատար ժամանակի եզակի երրորդ դեմքի իւր վերջավորություն ունեցող «երեւիւր, տեսանիւր, բազմիւր և որ սոցին նման այլք» բայաձևերը, Արիստակեսը դարձյալ նկատի ունի նրանց միայն անցյալ գործողության ցույց տալը և չի խոսում նրանց կրավորական ձևեր լինելու կամ չլինելու մասին:

Արիստակեսը պահանջում է ուղղականում իմ, քո, նորա գերանուններից հետո չ չգրել. «Արդ ուր Աստուած կամ հայր կամ այլ ինչ անուն լինի ուղղական, նա թե հետ իւր իմ կայցէ կամ քո կամ նորա, առանց յիոյ են»¹⁴: Եվ անհրաժեշտ է համարում յ-ն գրել սեռականում, դրա համար պետք է լավ իմա-

11 Մատենադարան, ձեռ. № 2371, էջ 126ա:

12 Նույն տեղում, էջ 122ա:

13 Նույն տեղում, էջ 113բ:

14 Նույն տեղում:

նալ անունների հոլովները. «Եւ նախ գիտեա զհոլովս անուանց, որ են շրջմունք կամ թաւարմունք: Եւ նոյն հոլովքն, որ են անուանց, են նոքին դերանուանց»¹⁵: Սոցա, նոցա դերանուններից հետո չ գրելը թույլատրելի է համարում այն դեպքում, երբ նրանց վրա ուրիշ տառեր են ավելանում կամ երբ դերանունը նախադաս է գոյականին, իսկ վերջադաս լինելու դեպքում «հազիւ առնու կամ քնաւ իսկ շառնու չի», օրինակ՝ սոցայլ, նոցայց, նոցայքն մերձաւորք, նոցայց (կամ նոցայոց) մերձաւորաց, մերձաւորք նոցա և այլն: Սա, դա, նա ցուցական դերանունները հանձնարարվում է գրել առանց չ-ի:

Խոսելով «վերայ» նախադրության մասին, Արիստակեսն ասում է, թե երբ այդ (վերայ) բառի վերջում չ չկա, ապա այն այլ իմաստ և գործածություն ունի և ծառայում է բառարարությունների կազմելու համար, ինչպես՝ վերաբերաւ, վերաստեծաւ, վերանորոգաւ, վերտառութիւն, վերաստութիւն և այլն: Այդպես էլ նա խոսում է իսկ շաղկապի և իսկ և իսկ մակբայի տարբերության մասին:

Այնուհետև Արիստակեսը դիտողություններ է անում մի շարք առանձին բառերի և ձևերի ուղղագրության վերաբերյալ:

Ա-ի բառացանկի սկզբում խոսվում է պատվով գրվող բառերի մասին և հանձնարարվում է՝ պատվով գրել միայն բրիտանական կրօնի նվիրական բառերը, իսկ հեթանոսական աստվածներին վերաբերող, ինչպես ինքն է անվանում «պարզ» բառերը՝ առանց պատվի, այսինքն՝ լրիւ, ոչ թե հապավված ձևով և պատվի նշանով: Դիտողություն է արվում ամէն և ամեն ձևերից բարդություններ կազմելու մասին, ավելի ճիշտ՝ բերվում են այդ երկու ձևերից բաղադրված մի քանի բառեր՝ ամէնիմաստ, ամէնողորմ, ամենակալ, ամենազար և այլն, բայց չի բացատրվում, թե այդ բառերը երբ պետք է գրել է-ով և երբ ե-ով: Զգուշացվում է, որ առաջի մակբայը պետք է գրել առանց ն-ի (առաջի քո), այլպես այն կշփոթվի առաջին դասական թվականի հետ. այդպես էլ պետք է խուսափել քստգտանք և ստգտանք, վարք և վարս, հրեայ և հրե՛ա (հրամայականի ձևը), լուա՛ (լուանամ) և լուա՛յ, աւձ և աւցտող, առոգանել և ոռոգանել և նման այլ ձևերի շփոթումներից:

Արիստակեսը հետաքրքրվում է նաև օտար բառերի տառագարծություններով. «Անգոսնաւ, անգոշեայ և անգոսնեայդ մի են: Շայդ ասորի է և սէդ հայեցի, որպէս և նոցա բառն թարշիշ և մերս՝ թարսիս»¹⁶:

Բառարանում թարգմանվում են մի շարք օտար բառեր և ցույց է տրվում, թե որ լեզվից են վերցված այդ բառերը, օրինակ՝ «Եպիսկոպոս և ոչ եպիսկապոս անունս յունարէն է»¹⁷: Բարունի բառի դիմաց նշվում է, թե այն երբայեցեան է, այդ բառը հրեան լավ գիտե, իսկ ինքը (Արիստակեսը) չգիտե, թե այդ բառի շեշտը որ վանկի վրա պետք է դնել:

Արիստակեսի մոտ գեռևս չեն տարբերակված նախդրի և նախադրության հասկացողությունները և երկուսի համար էլ հավասարապես գործածվում է «նախդիր» բառը: Այդպես էլ նաև «շաղկապ» բառը գործածվում է թե շաղկապի, և թե հոգակապի իմաստով, կա նաև «կապ բանի» արտահայտությունը: Արիստակեսը հասկանում և իրարից տարբերում է հոլովի և խոնարհման կատեգո-

¹⁵ Մուսննադարան, ձև. N 2371, էջ 113բ:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 106ա:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 116բ:

րիաները, գործածում է «հոլովում» և «խոնարհում» բառերը, սակայն հաճախ նա հոլով է համարում նաև բառերի խոնարհված ձևերը: Այդ դեպքում նա այդ բառի տակ հասկանում է բնդհանրապես թերված ձևեր, թերում: Օրինակ՝ միանգամայն ճիշտ բացատրելով «կեամ» և «կայ» բառերի իմաստային տարբերությունը, վերջում նա գրում է, որ «կեայ ասելն նշանակէ, թե կենդանի է, իսկ կեցցէն հոլով է նորին»¹⁸: Բառարանում որոշ տեղեկություններ են տրվում նաև հնչյունաբանությունից: Գրարարչյան չ առաջնալիզվային (փափուկ) ձայնորդի համար առանձին տառ շհնարելը և յը-ով նշանակելը, ինչպես նաև առ երկրարբառի տարբեր արտասանությունների համար առանձին տառեր շունենալը բացատրվում է նրանով, որ նախնիները շեն ցանկացել ավելացնել մեր այբուբենի (առանց այդ էլ շատ) տառերի թիվը:

Արիստակեսը շարահյուսություն հարցերով չի դրադվել, բայց նրա մասկան շարահյուսությունը վերաբերող մտքեր, բավականին ճիշտ՝ ըմբռնումներ նախադասությունների բնույթի մասին: Պետք է նկատել, սակայն, որ այդ ըմբռնումներին նա հանդում է ձևաբանական հարցերի քննարկման շնորհիվ՝ բայի տարբեր դիմային ձևերի բաղդատման և նրանց ցույց տված գործողությունների «կատարյալ» և «անկատար» լինելը ցույց տալու ընթացքում: «Որ սիրէ զանձն իւր ատեայ զնա և...» նախադասության դիմաց գրում է, թե «այս պատմական է», «ատեա դու զծաղը» նախադասությունը նա համարում է «խրատական» կամ «հրամայական», իսկ «ո՛չք են»՝ հարցական: Ավելի թույլ է հասկացողությունը բացականչական բնույթի նախադասության մասին, որի համար նա օգտագործում է «դոհացողական» և «աղօթական» բառերը:

Հետաքրքիր դասողություններ կան նաև լեզվի և ոճի մասին, հատկապես լեզվի հարստության, ձևոճության ու գեղեցկության վերաբերյալ: Օրինակի համար վերցնենք Ռ-ի բառացանկի հետևյալ հատվածը. «Որք և ոչք: Սոքա թուեցան ոմանց ոչ զոյ համազարս, այլ ևս ասեմ համազարս զսոսազոյ վասն հարստութեան մերոյս լեզուոյ, որպէս յորժամ ասեմք յայն կոյս և յայն կողմ, և են սոքա մի և նոյն ըստ մտաց, այլ ըստ տեղոյն պիտոյից փոխեն զիրեարս վասն ողորկութեան բանին առ ի զսպել կամ տարածանել զբանն, զի այնմ կուսէ՝ յոյժ ամիտի է, իսկ յայնմ կողմանէ՝ վայելչական լիութեամբ է: Այսպէս և ոչք և որք ըստ զարութեան մի են, բայց գեղեցկարանութեան սակս զանազանին»¹⁹: Այսպես է խոսվում նաև ա և աբ գերանունների մասին:

Արիստակեսի բառարանում բառերի ստուգաբանություններ չկան, սակայն զգալի թիվ են կազմում այն բառերը, որոնց իմաստը բացատրվում է այնպես, ինչպես այդ արվում է միջնադարյան ձեռագիր բացատրական բառարաններում: Բառերը բացատրվում են հիմնականում մեկ, նաև մի քանի բառերի օգնությամբ, այսպես՝ բաղդատել — համեմատել, դայլ — գազան, անգ — պատշաճ, վիհ — խոր ձոր, վիրապ — ատելի, վհուկ — դիւթ, տրամադրել — փոխադրել, զեղուն — լի, քաղղեացի — ազգի անուն է և ազանդոյ, զարմազան ասի սքանչելի, ասի և երին, զանդեա — երկշտ, սեռ — բոլոր ազգն, ծպտեալ — ծածկեալ ասի, կաթողիկէ — բոլոր և հանրական ասի և այլն: Արեւմն արվում է բառիմաստի ավելի ընդարձակ բացատրություն, այդ-

18 Մատենադարան, ձեռ. № 2371, էջ 121ա:

19 Նույն տեղում, էջ 126բ:

պես, օրինակ, բացատրվում է «գայո» բառը, Գ-ի բառացանկում: Հենց այսպիսի մեկնությունները նկատի ունենալով, մենք վերևում նշել ենք, որ Արիստակեսի բառարանը ինչ որ շափով ունի նաև բացատրական բառարանի նշանակություն:

Արիստակեսի բառարանում տրված բացատրություններում առաջ են քաշվում քերականական այն հարցերը միայն, որոնք անմիջականորեն կապվում են առանձին հնչյունների գրություն, բառարարդման, հոլովման, խոնարհման, մասամբ ոճի և այլնի հետ:

Բառարանի առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ նա հարուստ է ուղղագրության հանձնարարվող զանազան բառածևեր պարունակող դիպուկ և արտահայտիչ օրինակներով, մատենագրությունից վերցված արտահայտություններով ու բառակապակցություններով:

Քանի որ Արիստակեսը հիմնվում է անցյալի մատենագրության վրա, ապա նրա բերած օրինակների մի զգալի մասը վերցված է սուրբ համարվող գրքերից, օրինակ՝ «ջնջեցից պամենեսին» (Աստվածաշունչ, Մենդ. 2, 7), «արար զհրեշտակս իր» (Սաղմ. ՃԳ, 4), «Ո՛ւր է Հարեւ եղբայր քո» (Մենդ. Գ, 9): Կան նաև ուրիշ արտահայտություններ և կապակցություններ՝ բանա և կապանք, ցիր և ցան, կանացի և առնացի, բաց է ի բաց, բաց ի մեղաց, անզգայ մտաբ, ջեռաւ սիրտ, զգոյշ լերուք, ծորեալ և ծնդեալ, առոյգս և ատորս և այլն:

Առանձին կապակցությունների ու արտահայտությունների առաջընթացում արտահայտված է բազմիմաստ բառերի որևէ իմաստն իր տվյալ կոնկրետ գործածությամբ: Լ-ի բառացանկում կարդում ենք. «Լոյծ ի բաց: Լոյծ վիաշիկս, լոյծ գիապանս: Եւ հոտեալն և շրորեալն լուծեալ ասի և մեկնութիւն գրոցն լուծումն ասի և զմի տեսութիւն ունին ամենեքեան, զի մին ի կապանաց արձակի և միւսն յառողջ պնդութենէ, իսկ բանք գրոց ի նրբութենէ իմաստից»²⁰:

Արտահայտությունների, ոճերի ու կապակցությունների օգտագործման միջոցով հիշողության մեջ ամրապնդվում է բառի իմաստը, հետևաբար նրա ճիշտ գրությունն ու գործածությունը, բացահայտվում են բազմիմաստ բառերի տարբեր գործածություններում ունեցած կոնկրետ իմաստները, ցույց է տրվում կապակցությունների ու ոճերի գրության ճիշտ ձևը:

Վերջապես, բառարանի առանձնահատկություն պետք է համարել նաև այն, որ այնտեղ բազմիցս արտահայտվում է հեղինակի վերաբերմունքն ինչպես իր կատարած աշխատանքի, այնպես էլ քննիքցողի նկատմամբ: Նա գրում է սլարզ ու հասկանալի լեզվով, տալիս համառոտ, մատչելի բացատրություններ՝ խուսափելով շարադրանքի ավելորդ արվեստականությունից և մտքերի մանվածապատությունից: Արիստակեսը հաշակավոր գրիչ լինելուց բացի, միևնույն ժամանակ փորձված ու շնորհալի ուսուցիչ է, տիրապետում է ուսուցման գործի նրբություններին՝ սովորեցնում է ու խորհուրդներ տալիս. «գիտեա», «իմա», «ծանիր»: Նրա խոսքը շոք ու միապաղաղ չէ, այլ կառուցված է կենդանի գրույցի ձևով, որտեղ ոչ միայն մտքեր են հաղորդվում, այլև զգացվում է հեղինակի մտահոգությունը այն մասին, որ այդ մտքերը դյուրությամբ յուրացվեն ու հիշվեն սովորողների կողմից: Արիստակեսին հատուկ է միջնա-

²⁰ Մատենագարն, ձեռ. № 2371, էջ 118բ—119ա:

գարյան գրչի համեստությունն ու անկեղծությունը: «Ով եղբայր,— գրում է նա,— ղերբայցի անուանքս թե որպէս հոլովին կամ թե եչերով են կամ է-ով ջհուան լաւ գիտէ, իսկ զՍերովբէն և զՔերովբէն քաղղեացին գիտէ»²¹:

Հայերեն անգրանիկ ուղղագրական բառարանը գերծ շի և շէր էլ կարող գերծ լինել թերութիւններից: Այդ թերութիւնները, ինչպէս արդեն նշեցինք, վերաբերում են հիմնականում բառարանի կառուցվածքին (բառերի ոչ լրիվ այբբենական դասավորութիւն, ընդգրկված բառերի սահմանափակ քանակ, բառացանկերի՝ զանազան բացատրութիւններով և օրինակներով ծանրաբեռնվածութիւն, բառերի ազատ, ոչ սյունային դասավորութիւն):

Կան անշուշտ նաև այլ բնույթի թերութիւններ (բառիմաստի միակողմանի մեկնութիւններ, մի քանի սխալ բացատրութիւններ և այլն): Դրանք, սակայն, էական նշանակութիւն չունեն, երբեմն գրչագրական սխալների ու աղավաղումների արդյունքն են և դուրսն շարիով անգամ չեն նսեմացնում Արիստակեսի ուղղագրական բառարանի արժեքը, որը հիմնաքարը հանգիսացավ հայերենի կայուն ուղղագրութեան:

Г. М. АМАЛЯН

ПЕРВЫЙ ОРФОГРАФИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

(Р е з ю м е)

Труд известного грамматика и каллиграфа XII века Аристакеса «Искусство письма» состоит из десяти наставнических канонов. В девяти канонах автор устанавливает основные правила правописания, а десятый канон представляет собой словарь, непосредственно связанный с содержанием предшествующих канонов. В армянской словесности он известен как «Орфографический словарь» Аристакеса.

По своему объему словарь не велик, он содержит около 900 слов и словосочетаний, речевых оборотов и т. д. В словаре имеются словники почти на все буквы армянского алфавита, расположенные в алфавитном порядке, однако в самих словниках алфавитный порядок не соблюден, что значительно затрудняет пользование словарем. Здесь собраны наиболее употребительные слова с их различными косвенными формами, в словосочетаниях и оборотах, приводимые автором как образцы различных случаев правописания; часто указывается, что во всех подобных случаях правописания надо поступать соответственно этим образцам. Особое внимание уделяется правописанию армянского сонанта «յ» различных глагольных и падежных форм, а также ряда имен, местоимений, числительных, наречий и т. д. В словаре дается краткое толкование многих слов, переводятся и объясняются некоторые иноязычные слова. Словарь насыщен многими пояснениями, имеющими, в основном, орфографическое значение.

²¹ Մատենադարան, ձեռ. № 2371, էջ 108ա:

Словарь Аристакеса — одно из выдающихся произведений средневековой армянской словесности, он обладает всеми основными признаками современных орфографических словарей.

Своим трудом Аристакес заложил основы единого и устойчивого правописания армянского языка.

H. M. AMALIAN

LE PREMIER DICTIONNAIRE ORTHOGRAPHIQUE ARMENIEN

«L'Art d'écrire», ouvrage du célèbre grammairien et calligraphe du XIIe siècle, Aristakès, est composé de dix préceptes canoniques dont les 9 premiers renferment les règles générales de l'orthographe et le 10e est un dictionnaire connu dans la littérature arménienne sous le nom de «dictionnaire orthographique» d'Aristakès.

Ce dictionnaire n'est pas grand. Il comprend 900 mots et locutions, expressions, etc. groupés dans l'ordre alphabétique général de l'arménien. Cet ordre n'étant pas respecté à l'intérieur même des groupes donne lieu à de sérieuses difficultés quant à l'utilisation du dictionnaire.

Les mots les plus usités y sont rassemblés sous leurs formes et dans les locutions et expressions les plus diverses que l'auteur du dictionnaire cite en exemples des orthographes possibles qu'il conseille d'imiter dans tous les cas semblables.

L'ouvrage attire particulièrement l'attention sur l'orthographe de la sonnante arménienne, «j» des différentes formes de conjugaisons et de déclinaisons, ainsi que des noms propres, des pronoms, des numéraux, des adverbes, etc.

De nombreux mots y trouvent leur définition. Des termes étrangers y sont traduits et expliqués. Les explications dont le livre regorge touchent principalement à l'orthographe des mots.

Le dictionnaire d'Aristakès est l'un des travaux remarquables de la littérature arménienne médiévale. Il mérite de figurer parmi les dictionnaires contemporains. Aristakès y expose les fondements d'une orthographe unifiée et durable de la langue arménienne.

